

Η μαζική υποτίμηση της εργασίας ήταν το εύλογο ζητούμενο του πολιτικού και τεχνικού ελέγχου σε βάρος της, ελέγχου που αποκαταστάθηκε χάρη στην αποδιάρθρωση / αναδιάρθρωση· δεν θα πρέπει να μας εκπλήσσει, λοιπόν, ότι αυτή η υποτίμηση επιτεύχθηκε και μάλιστα γρήγορα, ήδη απ' τα '80s. Όπως θα δούμε σε επόμενα τεύχη των κόκκινων σελίδων, αυτή η μεγάλη επιτυχία των αφεντικών ήταν η αιτία και η αφετηρία της κρίσης που ξεμασκαρεύτηκε και κορυφώθηκε το 2007 - 2008· και συνεχίζεται με διάφορες μορφές σήμερα.

Πριν όμως θα πρέπει να επιμείνουμε σε ορισμένα σημεία αυτής της αναδιάρθρωσης. Ένα απ' αυτά είναι η *τριτογενοποίηση*· η θεαματική αύξηση του τομέα των υπηρεσιών σ' αυτό που ονομάστηκε "μεταβιομηχανικός" καπιταλισμός.

τριτογενοποίηση...⁵

Στο τέταρτο τετράδιο για εργατική χρήση, του Block (Σεπτέμβρης 2011), μεταξύ άλλων υπήρχε και ο πιο κάτω πίνακας, που αφορά την εξέλιξη της κατανομής των μισθωτών στους τρεις βασικούς τομείς του καταμερισμού εργασίας, σε μια σειρά ευρωπαϊκά κράτη:

	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Αγγλία						
πρωτογενής	2,8	2,6	2,5	2,2	2,0	1,5
δευτερογενής	40,4	37,7	31,6	32,3	27,4	25,3
τριτογενής	56,8	59,7	65,8	65,5	70,6	73,2
Αυστρία						
πρωτογενής	12,5	10,5	9,0	7,9	7,4	6,2
δευτερογενής	40,9	40,3	38,1	36,8	30,3	29,8
τριτογενής	46,6	49,3	52,9	55,3	62,3	64
Γαλλία						
πρωτογενής	10,3	8,7	7,6	5,9	5,0	4,3
δευτερογενής	38,6	35,9	32,0	27,5	24,6	22,8
τριτογενής	51,1	55,4	60,4	66,5	70,4	72,9
Γερμανία						
πρωτογενής	6,8	5,3	4,6	4,0	3,0	2,4
δευτερογενής	45,4	43,7	41,0	36,7	32,7	28,6
τριτογενής	42,0	51,0	54,4	59,2	64,3	68,9
Ιταλία						
πρωτογενής	16,7	14,3	11,2	7,5	6,0	4,8
δευτερογενής	39,2	37,9	33,6	32,4	31,0	29,6
τριτογενής	44,1	47,8	55,2	60,2	63,0	65,6
Ισπανία						
πρωτογενής	22,1	19,3	18,3	10,5	7,9	6,6
δευτερογενής	38,4	36,1	31,7	30,6	28,2	29,7
τριτογενής	39,6	44,6	49,9	58,9	64,0	63,7
Ελλάδα						
πρωτογενής	35,2	30,3	28,9	22,8	19,6	16,7
δευτερογενής	27,9	30,2	27,4	27,0	24,5	24,1
τριτογενής	36,8	39,5	43,7	50,2	55,9	59,1

Ο πίνακας δείχνει αυτό που έχουμε αναφέρει ήδη: ότι διαφορετικά καπιταλιστικά κράτη, με διαφορετικές αρχικές αναλογίες και με διαφορετικούς ρυθμούς, στην 25ετία 1975 - 2000, οργάνωσαν την εργασία με την ίδια τάση: μείωση στον πρωτογενή και στον δευτερογενή, σημαντική αύξηση στον τριτογενή.⁶ Ωστόσο αυτή η σημαντική αλλαγή δεν είναι απλά τεχνική. Είναι στρατηγικά πολιτική, και έχει διάφορες συνέπειες αλλά και οργανωτικά, ιδεολογικά, κ.α. συστατικά, που έχουν άμεση σχέση τόσο με τον έλεγχο όσο και με την υποτίμηση (με διάφορους τρόπους) της εργασίας.

Στην αφετηρία της αλλαγής υπάρχει πάλι εκείνη η εκρηκτική *άρνηση στην εργασία* στην οποία αφιερώσαμε προηγούμενα τεύχη των κόκκινων σελίδων· και, κυρίως, η εκρηκτικότητα της *άρνησης στη βιομηχανική εργασία*. Ο δευτερογενής είναι βασικά *μεταποίηση*: επεξεργασία, κατεργασία και διαμόρφωση πρώτων υλών. Στη διάρκεια κάθε κύκλου μεταποίησης, οι εργάτες έχουν μπροστά τους τα υλικά και τις μηχανές· και πίσω τους τους επιτηρητές και την διοίκηση. Αυτό το "άψυχο" τμήμα της βιομηχανικής εργασίας, δηλαδή τα υλικά (συμπεριλαμβανόμενων των εξαρτημάτων) και οι μηχανές, στη διάρκεια των χιλιάδων επεισοδίων *άρνησης* της βιομηχανικής εργασίας, ήταν ο εύκολος και προσιτός στόχος. Το εργατικό σάμπωο τ'αζ, λιγότερο ή περισσότερο οργανωμένο, προκάλεσε τεράστιες φθορές και ανάλογες ζημιές στους εργοδότες, αφού μεγάλο ποσοστό απ' τα τελικά προϊόντα ήταν ηθελημένα (απ' τους εργάτες) ελαττωματικό, ακατάλληλο για χρήση, μισοκατεστραμμένο. Αν το κίνητρο αυτών των πρακτικών ήταν η εκδίκηση (απέναντι στα αφεντικά, τους κολασμένους ρυθμούς των γραμμών συναρμολόγησης, στη μονότονη και εντατική δουλειά), το αποτέλεσμά της ήταν εξίσου συντριπτικό: η υπεραξία που είχε ενσωματωθεί σ' αυτά τα προϊόντα / εμπορεύματα δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί στην αγορά, εξαιτίας - ακριβώς - της ελαττωματικότητας. Οι ζημιές των επιχειρήσεων εκτοξεύτηκαν, όπως και η έκθεσή τους έναντι των πελατών τους.

Ο G. Kaffentzis σ' ένα κείμενο του 1980⁷ αποδίδει την έκρηξη του τριτογενούς στο κύμα των γυναικείων αρνήσεων που είχαν προηγηθεί, στα '60s και '70s:

... Στις γυναίκες που είπαν *"Hit the road, Jack"* το κεφάλαιο απάντησε με την δουλειά στον "τομέα υπηρεσιών". Η αυξανόμενη *άρνηση* των γυναικών και της νεολαίας να αποδεχθούν τις σχέσεις του Οιδιπόδειου μισθού, επέβαλε μια ριζική αναδιοργάνωση του μισθού και της δομής της εργασίας. Η ενέργεια που απελευθερώθηκε από την *εξέγερση* των γυναικών ενάντια στα "οικιακά" και την απλήρωτη εργασία τους στο σπίτι έγινε η αφετηρία για μια τεράτια επέκταση του τομέα χαμηλής οργανικής σύνθεσης... Η γυναικεία *εξέγερση*, την ίδια στιγμή που σήμαινε την απελευθέρωσή τους από τον Οιδιπόδειο μισθό, άνοιξε ένα καινούργιο δρόμο για την καπιταλιστική ανάπτυξη.

Ο "Οιδιπόδειος" μισθός είναι ο μισθός που πληρώνεται ο αρσενικός εργάτης για την αναπαραγωγή του, μισθός ο οποίος, με έναν κρυφό τρόπο, χρειάζεται και για την αναπαραγωγή της γυναίκας του και των παιδιών του, και του δίνει την πραγματική του δύναμη πάνω τους. Η δομή της πυρηνικής οικογένειας κρύβεται σ' αυτόν τον μισθό, όλο το σύμπλεγμα σχέσεων δύναμης ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες συμψηφίζεται σε ένα ποσό.

... Ο μισθός, λένε οι οικονομολόγοι, είναι η “τιμή της εργασίας”, αλλά τιμή για ποιό πράγμα; Πέντε δολάρια για μια μέρα, 200 δολάρια για μια βδομάδα, 10.000 για ένα χρόνο, 400.000 για μια ζωή... τι πληρώνει το χρήμα αυτό σε σχέση με το χρόνο; Μπορεί οποιoδήποτε ποσό να πληρώσει ολόκληρη την ζωή σου;

Ο Μάρξ είχε αυτή τη γνώμη, αλλά έκανε λάθος. Γιατί η παραγωγή της δυνατότητας να δουλεύεις, η παραγωγή της εργατικής δύναμης, δεν περιορίζεται μόνο σε μια χούφτα εμπορευμάτων. Περιλαμβάνει και όλη αυτή την τεράστια μικροκλίμακα, που είναι γυναικεία, απλήρωτη και γι' αυτό αόρατη. Οικιακά... από το ωμό στο μαγειρεμένο... το πλύσιμο, το γαμήσι, η ψυχραιμία, το κραγιόν, ο θερμοστάτης, η γέννηση, τα παιδιά, το να τα μάθεις να μη χέζουν στο χωλ, το να περιθάλπεις τους συναχμένους, το να βλέπεις τον καρκίνο να μεγαλώνει, ακόμα και το να απαγγέλεις λυρικά ποιήματα για να κατευνάσεις την σχιζοφρένια του συζύγου.... Οπωσδήποτε ο Μάρξ αναγνωρίζει πως υπάρχουν “ιστορικά και ηθικά στοιχεία” στην ποσότητα των αναγκών για την επιβίωση, αλλά είναι σίγουρο πως η υπηρέτριά του και η Jenny δεν του κόστιζαν τίποτα.

... Δεν υπάρχει τίποτα αυτόματο στην επιβίωση, αντίθετα πρόκειται κι εδώ για δουλειά, κι όταν οι γυναίκες της οικογένειας αρνούνται να την κάνουν, κάποιος άλλος πρέπει να βρεθεί. Πάρτε για παράδειγμα το φαγητό... οπωσδήποτε η τιμή του επηρεάζει σημαντικά το ύψος του μισθού, αλλά ένας εξίσου σημαντικός παράγοντας προκύπτει απ' την ερώτηση “ωμό ή μαγειρεμένο”; Ποιός θα το μαγειρέψει λοιπόν, ποιός θα το σερβίρει, και ποιός θα σου πιάσει την κουβέντα κάνοντάς σου παρέα την ώρα που τρως; Η μαμά; Όλο και περισσότερο αυτή η δουλειά πέφτει στη νεαρή βιετναμέζα πίσω απ' την μπάρα των McDonalds, μιας και τουλάχιστον τα μισά απ' τα γεύματα στις ηπα τρώγονται έξω “απ' το σπίτι”.

Ο “τομέας των υπηρεσιών” βρίσκεται στον αντίποδα της “ενεργειακής / πληροφορικής” οικονομίας, και είναι ο τομέας της ανάπτυξης μέσα στην κρίση. Αυτός ο τομέας δεν είναι τίποτα άλλο από την επέκταση και κοινωνικοποίηση της γυναικείας δουλειάς στο σπίτι. Στην Κεϊνσιανή περίοδο “οι θεσμοί του κράτους” - σχολεία, νοσοκομεία, φυλακές και στρατός - ήταν συμπληρώματα του σπιτιού. Είχαν το καθήκον να επεμβαίνουν εκεί που η γυναικεία δουλειά αποτύγχανε, ή αναλάμβαναν να τελειοποιήσουν και να τυποποιήσουν την δουλειά της... Αυτή η δουλειά που ήταν συμπυκνωμένη με αόρατο τρόπο στην αλυσίδα συναρμολόγησης, εμφανίζεται πλέον σαν εργασία στον τομέα υπηρεσιών.

Παρότι, πράγματι, η γυναικεία χειραφέτηση απ' τα “οικιακά” και τους συναφείς ρόλους είχε μια διπλή επίδραση στην οργάνωση της εργασίας μετά τα '70s (αφ' ενός άφησε ένα κενό “παροχής” κατ' οίκον υπηρεσιών” και “παροχής υπηρεσιών επιβίωσης” γενικά, και αφ' ετέρου μεγάλωσε την προσφορά γυναικείων εργατικών χεριών και μυαλών στην επίσημη αγορά εργασίας), η εκρηκτική ποσοτική μεγέθυνση των υπηρεσιών δεν είχε να κάνει μόνο μ' αυτό. Ο καπιταλισμός της διασκέδασης, ο καπιταλισμός της υγείας και ο καπιταλισμός του τουρισμού, για να αναφέρουμε μόνο τρία παραδείγματα, αναπτύχθηκαν ραγδαία όχι εξαιτίας της γυναικείας χειραφέτησης αλλά εξαιτίας πολύ περισσότερων παραγόντων.

Επιπλέον, ο τομέας των υπηρεσιών δεν είναι στον αντίποδα της “πληροφορικής” οικονομίας αλλά στην καρδιά του.

Η σύλληψη της μορφής “υπηρεσία” σαν εκείνης που θα ήταν (και έχει αποδειχθεί ως τώρα) ικανή να μετριάσει σημαντικά ή και να εξαφανίσει το σαμποτάζ σαν έκφανση του ταξικού ανταγωνισμού, βρίσκεται σ’ αυτό το ειδικό χαρακτηριστικό της: φέρνει τον πελάτη άμεσα ή έμμεσα ακριβώς μπροστά στον εργάτη. Η μετατόπιση απ’ την “κατεργασία” στην “υπηρεσία” αφορά αυτήν την στρατηγική σημασίας “είσοδο” του πελάτη, είτε με άμεσο φυσικό τρόπο είτε με έμμεσο, μέσα στους χωροχρόνους εργασίας. Ο πελάτης (αποδέκτης της υπηρεσίας) εισέρχεται σαν επιτηρητής, και μάλιστα ο πιο αποφασιστικός και απαιτητικός: η κακή ποιότητα υπηρεσιών εντοπίζεται άμεσα, πρόσωπο με πρόσωπο. Το εργατικό σαμποτάζ, που στον δευτερογενή τομέα, απέναντι στα πράγματα (υλικά και μηχανές), εκδηλωνόταν με τρόπους εξαιρετικά εφευρετικούς, αποτελεσματικούς και συχνά αδύνατο να εμποδιστούν απ’ τους επιτηρητές, στον τομέα των υπηρεσιών κτυπάει πάνω στον τοίχο του “δίκιου του πελάτη”. Κτυπάει τόσο πολύ ώστε συχνά δεν έχει σημασία αν το αφεντικό ή ο προσωπάρχης έχουν “δίκιο” ή αν είναι καν και καν παρόντες. Αρκούν οι πελάτες.

Φαίνεται κοινότοπο (τώρα πια) αλλά αξίζει να το σκεφτούμε περισσότερο. Ακόμα και σε κοινωνίες με κυρίαρχη παραγωγή την πρωτογενή (γεωργία, κτηνοτροφία) και έναν δευτερογενή τομέα χειρωνακτικής μαστοριάς (διάφορων ειδών κατασκευαστές) υπήρχαν υπηρεσίες. Απ’ το εμπόριο ως τους κατ’ οίκον υπηρέτες / δούλους, τους διασκεδαστές των αρχόντων, τους μεταφορείς και τους χαμάλδες, τους γιατρούς, τις πουτάνες, τους μάγους και τους παπάδες. Η παροχή υπηρεσιών ήταν πάντα δια-προσωπική. Και ανάλογα με το κύρος (δηλαδή την αναγνωρισμένη ειδικότητα, άρα τον καταμερισμό εργασίας) εκείνων που παρείχαν υπηρεσίες, το “δίκιο του πελάτη” είχε μεταβαλλόμενη ισχύ· όμως ποτέ δεν ήταν έξω απ’ το λογαριασμό.

Η δευτερογενοποίηση, δηλαδή τα δύο διαδοχικά κύματα “βιομηχανικών επαναστάσεων” τον 19ο και τον 20ο αιώνα, δεν εξαφάνισε την παροχή υπηρεσιών, όπως δεν εξαφάνισε και την πρωτογενή παραγωγή. Τροποποίησε όμως ριζικά το εργασιακό μοντέλο γενικά. Η βιομηχανική επανάσταση έβαλε τη μηχανή στο κέντρο της “παραγωγής αξίας” και τον χειρισμό της στο κέντρο της “εργασιακής διαδικασίας”. Οπωσδήποτε υπήρξαν τομείς του τριτογενούς που μηχανοποιήθηκαν μεν αλλά σε μικρό βαθμό, σε σχέση με τις μηχανές των εργοστασίων: οι γραφομηχανές και, αργότερα, τα τηλέφωνα άλλαξαν τις δουλειές γραφείου· οι ατμομηχανές και τα ατμόπλοια (και στη συνέχεια τα ι.χ.) άλλαξαν ριζικά τις μεταφορές και τις μετακινήσεις· ο ηλεκτρισμός και οι ηλεκτρικές οικιακές συσκευές άλλαξαν την καθημερινή ζωή, ακόμα και τις κατ’ οίκον παρεχόμενες υπηρεσίες (την δουλειά των υπηρετριών).

Η τριτογενοποίηση, κάνοντας μια ριζική αλλαγή, έθεσε στο κέντρο μια “ζωντανή μηχανή”: τον πελάτη. Όχι μόνο στον τυπικά τριτογενή αλλά στο σύνολο της καπιταλιστικής παραγωγής· αρκεί να θυμηθούμε ορισμένες λειτουργικές καινοτομίες του *τογιοτισμού* στην οργάνωση της βιομηχανικής παραγωγής / εργασίας.⁸ Αυτή η αλλαγή συνοδεύτηκε από ένα τεράστιο άλμα μηχανοποίησης: απ’ ενός αλλαγές στο μηχανικό υπόστρωμα της τυπικής βιομηχανίας, απ’ ετέρου γενική μηχανοποίηση σχεδόν των πάντων.

Η εγκατάσταση του “πελάτη” στο κέντρο των εργασιακών διαδικασιών (όσον περ-
ρισσότερων, τέλος πάντων, είναι δυνατόν) δεν ήταν απλά η εγκατάσταση ενός εξω-
εργασιακού επιτηρητή. Ήταν, επιπλέον, η εγκατάσταση ενός ρόλου τον οποίο θα
μπορούσε να παίξει κάθε μισθωτός, έξω απ’ την δική του δουλειά. Η διαμόρφωση
του ψυχονομισθηματικού δύπολου “άλλοτε είμαι εργάτης - άλλοτε είμαι πελάτης”
σε κάθε έναν και κάθε μία χωριστά, σαν ένα είδος εσωτερικής, ιδεολογικής επιτή-
ρησης, θα μπορούσε να φρενάρει αν όχι κάθε μορφή άρνησης εργασίας, σίγουρα
τις πιο επιθετικές, ανταγωνιστικές και καταστροφικές τέτοιες. Κι ακριβώς αυτό έχει
συμβεί: ο μεν πελάτης είναι παντού (το βεβαιώνουν οι πάντες - σαν - πελάτες) ο δε
εργάτης των υπηρεσιών πουθενά (και πάλι το επιβεβαιώνουν σχεδόν οι πάντες -
σαν εργάτες - ανάμεσα - σε - φάσεις - πελάτη). Αυτό συνεπάγεται ότι το 60%, το
65%, το 70%, το 75% της σύγχρονης εργατικής τάξης στον αναπτυσσόμενο καπιτα-
λισμό (με βάση τον πίνακα της σελ. 24) είναι ανύπαρκτο· σύμφωνα, μάλιστα, με
τη γνώμη αυτής ακριβώς της σύγχρονης εργατικής τάξης!

...και τριτοκοσμοποίηση

Ορισμένοι υποστηρίζουν, όχι εντελώς άδικα, ότι απ’ την στιγμή που μεγάλο μέ-
ρος της εργασίας στον αναπτυσσόμενο καπιταλιστικό κόσμο έπαψε να είναι η κατερ-
γασία πρώτων υλών και η κατασκευή αντικειμένων και έγινε παροχή υπηρεσιών,
χάθηκε η ιστορική υλική αναπάρσταση αφενός της “αξίας” της εργασίας και αφε-
τέρου το μέτρο τη εκμετάλλευσής της. Πως μπορεί να μετρηθεί η (κοινωνική) αξία
της αποστολής e mail από μια γραμματέα και, κατά συνέπεια, πως μπορεί να γίνει
απτή η απόσπαση υπεράξιας απ’ το αφεντικό της;

Το ενδιαφέρον είναι πως τέτοιου είδους ερωτήματα θα μπορούσαν να είναι έγκυ-
ρα και έναν αιώνα πριν! Πως, άραγε, θα μπορούσε να μετρηθεί η (κοινωνική) αξία
της δουλειάς του ταχυδρόμου ή του τηλεγραφητή και, κατά συνέπεια, πως θα μπο-
ρούσε να γίνει απτή στις συνειδήσεις των ταχυδρόμων και των τηλεγραφητών η εκ-
μετάλλευσή τους;

Ευτυχώς οι ταχυδρομικοί και οι τηλεγραφητές, όπως επίσης οι δάσκαλοι και οι
σιδηροδρομικοί, φιγούρες του τριτογενή τομέα στις αρχές του 20ου αιώνα, δεν έπε-
σαν σ’ αυτό το σφάλμα, να ψάχνουν δηλαδή να βρουν διαχωρισμένα “τι παράγουν”
και “αν τους εκμεταλλεύονται ή όχι”. Το αποδεικνύουν οι αγώνες τους, συχνά
σκληροί.

Στον “μεταβιομηχανικό” καπιταλιστικό καταμερισμό εργασίας, με την ηγεμονία
του τριτογενούς και την ανάδειξή του σε γενική καθοδηγητική αρχή και καθολικό
υπόδειγμα, είναι ακόμα πιο δύσκολο να βρεθεί “θέση - θέση” η ακριβής εκμετάλ-
λευση της κάθε φορά “συγκεκριμένης” εργασίας. Όμως το ίδιο περίπου συνέβαινε
και μέσα στο Ταιηλορικό / Φορντικό εργοστάσιο, εάν προσπαθούσε κανείς να
απαντήσει για κάθε τμήμα και για κάθε πόστο χωριστά: ο βαφέας ή ο συγκολλητής,
τελικά, “τι παρήγαγε”; Η πραγματικότητα είναι ότι η απάντηση δεν βρίσκεται μέ-
σω αυτού του μοριακού, κομματιασμένου εμπειρισμού, αλλά μέσα απ’ την συνει-
δητοποίηση ότι μέσα από κάθε αναδιάρθρωση και κάθε Αλλαγή Παραδείγματος η
καπιταλιστική παραγωγή γίνεται όλο και περισσότερο διασυνδεδεμένη, όλο και πιο
σύνθετη (σε ότι αφορά τις επιμέρους δουλειές), όλο και περισσότερο κοινωνική.

Ο G. Caffentzis, στο κείμενο που μνημονεύσαμε νωρίτερα, υπογραμμίζει με οξύ-
δερκεια αυτήν ακριβώς την κοινωνικότητα φωτίζοντάς την απ' την μεριά του κε-
φάλαιου, σε ότι αφορά την απόσπαση και την "κυκλοφορία" της υπεραξίας. Οι το-
νισμοί δικοί μας:

... Ας πάρουμε τρία παραδείγματα: ένα πυρηνικό εργοστάσιο, ένα εργοστάσιο αυτοκινήτων, και ένα καφέ μπαρ. Το καθένα είναι μια μηχανή με διαφορετικές ανάγκες και διαφορετικές εκροές, διαφορετική παραγωγή. Το μπαρ χρειάζεται Jack Daniels ενώ το πυρηνικό εργοστάσιο χρειάζεται εμπλουτισμένο U235· αν το μπαρ σερβίρει και κρύα πιάτα χρειάζεται έναν σβέλτο μπουφетζή, ενώ η αυτοκινητοβιομηχανία χρειάζεται χύτες, μονταδόρους και εργατές αλυσίδας. Όλα αυτά τα "χρειάζεται" έχουν καταγωγή από ταξικούς αγώνες. Το πυρηνικό εργοστάσιο "χρειάζεται" επιπλέον μια υπηρεσία εποπτών που να επιβλέπει το παρα-
μικρό λάθος στους χειρισμούς· η αυτοκινητοβιομηχανία "χρειάζεται" φύλακες στις εισόδους και υπολογιστές που να ρυθμίζουν την ταχύτητα της αλυσίδας ώστε να παρακάμπτονται τυχόν καθυστερήσεις· το μπαρ "χρειάζεται" καθαρίστριες που να μην ξέρουν να μιλήσουν τη γλώσσα του τόπου... Γιατί η "μνήμη" των τα-
ξικών αγώνων, το λιγότερο, είναι διαρκώς παρούσα.

... Κάθε συγκεκριμένο μίγμα νεκρής και ζωντανής εργασίας, ενέργειας και έρ-
γου σ' αυτά τα τρία παραδείγματα, μπορεί να μετρηθεί με μια μαθηματική ανα-
λογία που χοντρικά αντιστοιχεί στην αξία του πάγιου κεφαλαίου (την αξία των
μέσων παραγωγής) και στην αξία της εργατικής δύναμης (την αξία του μισθού)
που εμπλέκονται στις επιμέρους παραγωγές των παραδειγμάτων μας. Ο τυπικός
εργαζόμενος του πυρηνικού εργοστασίου αξιοποιεί στο λογαριασμό του (δηλα-
δή: του αναλογεί απ' το σύνολο των "παγίων" του εργοστασίου) έναν εξοπλισμό
300.000 δολαρίων. Ο τυπικός εργάτης της αυτοκινητοβιομηχανίας νταραβερί-
ζεται αναλογικά με μηχανολογικό εξοπλισμό 30.000 δολαρίων. Και ο τυπικός
εργάτης του μπαρ χρησιμοποιεί εξοπλισμό 3.000 δολαρίων, τόσο του αναλογεί
απ' τα "μέσα παραγωγής" εκεί. Τώρα μπορούμε να παρατηρήσουμε πως υπάρ-
χει μια διαστρωμάτωση των μισθών, που αντιστοιχεί στην αξία της "επένδυσης
πάγιου κεφαλαίου ανά εργαζόμενο". Ο μισθός του εργάτη στο πυρηνικό εργο-
στάσιο είναι οπωσδήποτε ανώτερος από τον μισθό του εργάτη της αυτοκινητο-
βιομηχανίας. Και ο μισθός του εργάτη στο μπαρ είναι σαφώς κατώτερος, έστω
κι αν ελπίζει να ρεφάρει απ' τα μπουρμπούρα.

... Είναι τώρα ξεκάθαρο στον εργάτη της αυτοκινητοβιομηχανίας πως η επιτά-
χηση της αλυσίδας αυξάνει την παραγωγή σε αυτοκίνητα και άρα τα κέρδη της
όποιας general motors. Η σχέση ανάμεσα στην υψηλή επένδυση (σε μηχανές),
την ένταση της εργασίας, την παραγωγικότητα και, σε τελευταία ανάλυση, τον
βαθμό εκμετάλλευσης όπως αυτός εικονογραφείται με τα περισσότερα αυτοκί-
νητα που φεύγουν από το προαύλιο, είναι διαυγής. Πρόκειται για το μον-
τέλο της απόσπασης της σχετικής υπεραξίας: η εκμετάλλευ-
ση της εργασίας οξύνεται μέσω της εντατικοποίησης της
εντός του συμφωνημένου ωραρίου, κι αυτή η εντατικοποι-
ηση εξασφαλίζεται μέσω της βελτίωσης των μηχανολογικών
χαρακτηριστικών και δυνατοτήτων του "παγίου κεφαλαί-

ου". Ο εργάτης εδώ μπορεί να δει την εκμετάλλευσή του στην ταχύτητα της αλυσίδας.

Στον τομέα της "χαμηλής οργανικής σύνθεσης", εκεί που ο "πάγιος εξοπλισμός" είναι φτηνός, στο παράδειγμα του μπαρ, η επέκταση της εργάσιμης ημέρας είναι πολύ σημαντική. Εδώ βρισκόμαστε στο μοντέλο της απόσπασης της απόλυτης υπεραξίας, όπου "η δουλειά βγαίνει" σε μεγάλο βαθμό χάρη στην "ενέργεια" που είναι ενσωματωμένη στον ίδιο τον εργάτη, κι όχι στην μηχανή του καφέ, το cd player, τον υπολογιστή ή το τηλέφωνο. Είναι η ενέργεια που ονομάζεται "κέφι" αν αυτό ζητάει το συγκεκριμένο πόστο, "ευχάριστη διάθεση" πιο δίπλα, "χαμόγελο και τσαχπινιά" - ή "αντοχή" αν βρίσκεται κρυμμένος πίσω απ' το παραβάν, σε κάποιο υπόγειο ή σε κάποιο φορτηγό μεταφοράς "πρώτων υλών" διασκέδασης. Το ζήτημα είναι πως εδώ ο εργάτης / η εργάτρια δεν μπορεί να "δει" χειροπιαστά, "αντικειμενικοποιημένη" την υπεραξία (του / της). Το αφεντικό του μαγαζιού είναι διατεθειμένο να ξεκάνει τους εργάτες του απ' την υπεργασία, και στο τέλος θα παραπονιέται πως "δεν βγάζει τίποτα". Θα εμφανίζεται το ίδιο απελπισμένο μ' αυτούς: είναι τα καυτά δάκρυα των "μικροαφεντικών", του "σκληρά εργαζόμενου" χαμηλής οργανικής σύνθεσης τομέα του κεφάλαιου. Τα δάκρυα που σφουγγαρίζει καθημερινά η αλλοδαπή καθαρίστρια.

Και βέβαια έχουμε και τον τομέα της "υψηλής οργανικής σύνθεσης": το πυρηνικό εργοστάσιο. Εδώ παράγονται μεγάλα κέρδη, αλλά ένα σημαντικό μέρος της ενέργειας που μετατρέπεται σε έργο δεν προκύπτει "άμεσα" από το οκτάωρο των ιδίων των εργαζόμενων, παρότι η δική τους "ενεργητική συμμετοχή" δεν είναι καθόλου αμελητέα! Αν λάβουμε υπόψη μας πως εδώ έχουμε την μεγαλύτερη αναλογία "παγίου κεφαλαίου προς εργασία" και τους υψηλότερους μισθούς, παραμένει ένα ερώτημα: από πού προκύπτουν τα κέρδη σ' αυτόν τον τομέα;

Ο μηχανισμός που μεταφέρει την υπεραξία από τους τομείς της "χαμηλής οργανικής σύνθεσης" του κεφαλαίου στους τομείς "υψηλής οργανικής σύνθεσης" είναι οι τιμές. Οι τιμές των εμπορευμάτων κάθε τομέα. Αυτή είναι η απάντηση που δίνει το απρόσωπο κεφάλαιο στους εργάτες των μπαρ, των εστιατορίων, των μεταφορών ή των οικοδομών όταν αναρωτιούνται "που είναι η υπεραξία μας". Το κεφάλαιο, σαν κοινωνικό κεφάλαιο, απαντάει "Εγώ είμαι Εγώ, Εγώ είμαι Παντού". Οι τιμές των εμπορευμάτων του τομέα υψηλής οργανικής σύνθεσης είναι πάντα υψηλότερες από την αξία τους, εννοώντας σαν αξία τον ενσωματωμένο χρόνο εργασίας που περιέχουν. Αντίθετα οι τιμές των εμπορευμάτων χαμηλής οργανικής σύνθεσης είναι πάντα χαμηλότερες από την αξία τους. Το αφεντικό της Αλίκης παραπονιέται στην εξοτωμένη απ' την 10ωρη ή 12ωρη δουλειά Αλίκη πως "δεν τα βγάζει πέρα". Αλλά από τα "έσοδα" του θα πληρώσει εμπορεύματα προερχόμενα είτε από τομείς "μέσης οργανικής σύνθεσης" είτε από τομείς "υψηλής οργανικής σύνθεσης". Κατ' αυτόν τον τρόπο θα μεταφέρει τμήματα της υπεραξίας που απέσπασε απ' την Αλίκη στην

“πραγματοποίηση της υπεραξίας” των άλλων τομέων. Γιατί βέβαια τα εμπορεύματα (όλα τα εμπορεύματα) πρέπει να πουληθούν, να μετατραπούν σε χρήμα, για να “γίνει πραγματικότητα” με όρους καπιταλιστικής κερδοφορίας η κλεμμένη εργασία που περικλείουν. Αυτό που ισχύει για το ούισκο με πάγο και το αυτοκίνητο ισχύει και για την πυρηνική ενέργεια: πρέπει να πουληθούν, πρέπει κάποιος να τα αγοράσει.

Αυτό που σημειώνει ο Caffentzis είναι ότι η καπιταλιστική κερδοφορία (δηλαδή η καπιταλιστική εκμετάλλευση της εργασίας) είναι ένα *κύκλωμα* κι όχι ένα άθροισμα περιπτώσεων και υποπεριπτώσεων· και ότι για κάθε περιοχή αύξησης των παγίων (δηλαδή των νέων μηχανών) και απόσπασης *σχετικής υπεραξίας* - “υψηλή οργανική σύνθεση” την ονομάζει - χρειάζεται να υπάρξει μια άλλη περιοχή “χαμηλής οργανικής σύνθεσης”, δηλαδή εντατικοποίησης της απόσπασης της *απόλυτης υπεραξίας*. Να θυμίσουμε τι σημαίνει αυτό το τελευταίο; Σημαίνει αύξηση του χρόνου εργασίας, ακόμα και μέχρι εξάντλησης, με τον μικρότερο δυνατό μισθό.

Κατ’ αρχήν, επ’ αυτού, μπορείτε να γυρίζετε στις σελίδες 9 και 22 αυτού του τεύχους. Ή μπορείτε να θυμηθείτε την πραγματικότητα ακόμα και στον τωρινό, σε κρίση, ελληνικό καπιταλισμό, με τις υποχρεωτικές (ή τις εθελοντικές) και συχνά απλήρωτες υπερωρίες.

Όμως επειδή η απόσπαση της απόλυτης υπεραξίας στους τομείς “χαμηλής οργανικής σύνθεσης” είναι τόσο κεντρική ξανά για τη γενική καπιταλιστική κερδοφορία, τα αφεντικά τραβάνε τον “δρόμο” τους ως τα όρια τους - εφόσον και όπου δεν συναντούν αξιόλογη αντίσταση. Κι εδώ απλώνεται η φρικτή και αόρατη πραγματικότητα εκείνου που λέγεται “επανεμφάνιση της δουλείας στον αναπτυσσόμενο κόσμο” - και επέκτασή της στον “αναπτυσσόμενο”. Της κανονικής δουλείας· δεν πρόκειται για λεκτική υπερβολή. Απ’ τα κολαστήρια των ντοματοχώρων στην Ιταλία· ως την μαζικοποίηση της εργασίας των φυλακισμένων· απ’ τις φυλακές γυναικών των κυκλωμάτων σωματοεμπορίας, ως την “επιστροφή” της υποχρεωτικής παιδικής εργασίας... Ακολουθούν αυτά που συμβαίνουν στον “τρίτο κόσμο”, απ’ τα διάφορα εργοστάσια στην Ασία ως τα ορυχεία στην Αφρική. Και, παντού, η τεράστια οικονομική και πολιτική άνοδος κάθε δυνατής μορφής του *οργανωμένου εγκλήματος*.

Όσο, λοιπόν, περισσότερο σύνθετη, αλληλοδιασυνδεδεμένη, κοινωνική είναι η παραγωγή, η εργασία· όσο περισσότερο γενικευμένη μέσα απ’ τις κατανομές της είναι η εκμετάλλευσή της· όσο στρατηγικότερη είναι η απόσπαση της απόλυτης υπεραξίας· τόσο κρίσιμότερη είναι η “σχιζο-ποίηση” (αν μας επιτρέπεται η λέξη) της σύγχρονης εργατικής τάξης, συλλογικά και ατομικά. Οπωσδήποτε στον πρώτο κόσμο.

Αυτή η “σχιζο-ποίηση” βιώνεται άμεσα και καθημερινά σαν *ψυχολογικά προβλήματα*· η ανάλυση του ζητήματος ωστόσο δεν μπορεί να γίνει εδώ. Είναι όμως σημαντικό να σημειώσουμε την πολιτική της οικονομία: αποτελεί μια μορφή εξουμίκευσης και εσωτερίκευσης της οξυμένης αντινομίας (ήδη απ’ τα ‘80s) ανάμεσα στην εκρηκτικά αυξανόμενη παραγωγικότητα / δημιουργικότητα της εργασίας και στη σταθερή χρηματική, ηθική, συναισθηματική και θεσμική υποτίμησή της.